

WSTĘP

Historia wojen obfituje w opisy kampanii i bitew, których los reżyserowała pogoda, przypadek, błędy dowódców lub wszystkie te czynniki razem. Operacja łużycka 2 Armii Wojska Polskiego i jej kluczowy moment, który przeszedł do historii jako bitwa pod Budziszynem, pozostają w cieniu zwycięstwa w Berlinie. W PRL prawda o ciężkich stratach i błędach w dowodzeniu popełnionych między Nysą Łużycką a Łabą była znana weteranom frontu wschodniego, nielicznym historykom wojskowości i ludziom władzy. W literaturze dość obszernie przedstawiano walki pod Budziszynem i Dreznem, jednakże wszystkich autorów obligował ustalony odgórnie model narracji. A sprowadzał się on do skrzyśnego pomijania niewygodnych i kłopotliwych faktów, przemilczania błędów popełnionych przez sowieckich marszałków i wyolbrzymiania sił przeciwnika. Na dziesięciolecia rozciągnięto zasłonę milczenia nad dezercjami z Ludowego Wojska Polskiego¹. Obowiązywał bezwzględny zakaz pisania o terrorze sowieckiego aparatu bezpieczeństwa, co negatywnie odbiło się na szkoleniu rekrutów i wypracowaniu zdolności bojowej nowo sformowanych oddziałów. O zbrodniach czerwonarmistów popełnionych na ludności cywilnej w ogóle trzeba było zapomnieć. A masowe mordy na cywilach przełożyły się na brutalizację wojny i rozpaczliwy opór stawiany przez Wehrmacht do pierwszej dekady maja 1945 r. Nożyce peerelowskiego cenzora czuwały też, aby nie eksponować kiepskiej pracy wywiadu Armii Czerwonej w ostatnim roku II wojny światowej. Na krytyczną ocenę dzia-

łań bojowych w operacji łużyckiej zezwolono badaczom wywodzącym się z korpusu oficerskiego Ludowego Wojska Polskiego. Teksty rozpraw naukowych nie były zresztą dla masowego czytelnika klarowne i w ogóle dostępne. Uwagi krytyczne polskich badaczy dotyczyły co najwyżej oficerów szczebla dywizji i nie formułowano ich w sposób kategoryczny. Wyjątkiem były monografie kilku pułków, które ukazały się w okresie popaździernikowej odwilży na fali nieśmiałyh rozliczeń ze stalinizmem. Ich autorzy, przeważnie weterani walk pod Budziszynem, przemycali w nich myśli, których niestety nie znajdziemy w memuarach wydanych wcześniej i później².

Zła aura, która towarzyszy ocenie wysiłku wojennego żołnierzy 2 Armii WP jest związana z jej dowódcą, gen. Karolem Świerczewskim. Spory wokół sowieckiego komunisty w polskim mundurze zaciemniają pełny i sprawiedliwy osąd tej złożonej postaci. Opinie badaczy i uczestników walk powielane przez peerelowską propagandę przypisywały mu nadludzkie przymioty, co było wynikiem eksponowania jego odwagi. Inne znów utrwały wizerunek ignoranta i alkoholika, który nie powinien otrzymać stanowiska dowódcy armii i zawiódł z kretesem na Łużycach. Dezawuowanie zdolności dowódczych Świerczewskiego jest do tej pory przedmiotem cyklicznych debat w gronie profesjonalistów, tabloidalnych sensatów i stałego kręgu czytelników. Po odzyskaniu suwerenności w ostatniej dekadzie XX w. i wolności badań naukowych krytyka Świerczewskiego stała się łatwa, a odwaga badaczy tania. To jednak nie przybliży do prawdy. Przez kilka dekad okłamywano nas o faktycznej wartości żołnierzy Armii Czerwonej, Wehrmachtu, Waffen-SS, Volkssturmu i Hitlerjugend. Większość publikacji była zresztą narzędziem zbiorowej terapii na rany pokolenia. Choćby z tych powodów przebieg operacji łużyckiej należy napisać od nowa.

W ostatniej dekadzie badacze frontu wschodniego zyskali dostęp do istotnej części dokumentów powstałych w sztabach frontów, armii, korpusów, dywizji, brygad i pułków Armii Czerwonej. Co ważne, dostępne są w sieci internetowej na rosyjskim portalu „Pamyat’ naroda”. Do najcenniejszych źródeł należy zaliczyć dzienniki działań bojowych związków operacyjnych i wielkich jednostek, choć należy z nich korzystać nader ostrożnie. Nie zawsze oddają nam rzeczywisty przebieg walk i poniesionych

strat własnych. Wielu dokumentów nadal brakuje. W Federacji Rosyjskiej w czasach Borysa Jelcyna do głosu doszło pokolenie badaczy, które zaprezentowało bardziej realistyczne spojrzenie na własną przeszłość. Ale bitwa pod Budziszynem nie miała jednak szczęścia do autorów rosyjskich, ponieważ boje między Nysą Łużycką a Łabą były tłem dla zwycięskich walk o Berlin. Inna sprawa, że nie były też pasmem samych sukcesów. Oblężenie Wrocławia, klęska pod Lubaniem i ciężkie straty poniesione pod Budziszynem nie eksponowano w sowieckiej i rosyjskiej literaturze z takim zacięciem jak operacje zaczepne na Białorusi, ofensywę między Wisłą a Odrą i sukcesy na Bałkanach. Na szczęście, mamy dostęp do oryginalnych źródeł, które odnoszą się do działań bojowych wojsk 1 Frontu Ukraińskiego na kierunku drezdeńskim. Operacja łużycka wojsk 1 Frontu Ukraińskiego w kwietniu 1945 r. jest traktowana marginalnie także przez historyków anglosaskich. Przykładowo, Peter McCarthy i Mike Syron, autorzy ciekawej monografii dotyczącej niemieckich wojsk pancernych, nie poświęcili walkom na Łużycach nawet jednego zdania³. Kontrnatarcie 4 Armii Pancernej i odwodów Grupy Armii „Środek” ma swoje miejsce w niemieckiej literaturze historycznej. Publikacje wydane pod czujnym okiem enerdowskiego cenzora nie wnoszą niestety nic więcej, co wykazali polscy badacze w latach 1945-1989. Bardziej przydatne są opracowania, które ukazały się za żelazną kurtyną i po zjednoczeniu Niemiec. Jednak należy podchodzić do nich z dystansem. Książki napisane przez weteranów Wehrmachtu zawierają wiele błędów, przemilczeń i konfabulacji.

O operacji łużyckiej napisano wiele rozpraw naukowych, książek i nakręcono kilka filmów w Polsce Ludowej. Większość z nich napisali historycy wojskowi, którzy jako młodzi ludzie walczyli pod Budziszynem i Dreznem. Tyle że w Polsce Ludowej nie można było doczekać się prawdy o tamtym czasie. Do poprawki są dzieje wojenne ludowego Wojska Polskiego na froncie wschodnim i rola sowieckiej agentury w niszczeniu naszej suwerenności. Niniejsza książka jest zatem nowym spojrzeniem na przebieg i tło walk, do których doszło między Nysą Łużycką a Łabą w drugiej połowie kwietnia 1945 r. Bitwa budziszynska nie cieszyła się dotąd zainteresowaniem, omyłkowo wpisano ją bowiem do panteonu naszych narodowych klęsk. W ostatnich dekadach w elektronicznych mediach ugruntowała się opinia, że gen. Karol Świerczewski był ignorantem,

alkoholikiem i ponosi winę za ciężkie straty, jakie poniosła 2 Armia WP w operacji berlińskiej.

Moim zamiarem jest zerwanie z tą kłamliwą narracją, która została zamówiona przed laty przez propagandę Kremla. Historia operacji łużyckiej w polskiej literaturze załgana jest od początku do końca. Prawda o fatalnie prowadzonej operacji zaczepnej na drezdeńskim kierunku operacyjnym mogłaby postawić w złym świetle legendarnych dowódców Armii Czerwonej. Ci zaś, w minionej epoce, byli poza wszelką publiczną krytyką. Dlatego opracowano koncepcję ochrony dobrego imienia marszałka Iwana Koniewa, a pośrednio także Józefa Stalina, rzucając cień na dowódcę 2 AWP i jego oficerów. Ktoś powie, że gen. Świerczewski też był oficerem sowieckim i będzie miał rację. Ale zła aura i niesprawiedliwe oceny dotyczą wielu tysięcy polskich oficerów i żołnierzy, których przymusowo wcielono w latach 1944-1945 w szeregi 2 Armii Wojska Polskiego i jednostek towarzyszących. Rosyjska propaganda i polityka historyczna obciążają za klęski swoich wojsk pod Budziszynem żołnierzy Wojska Polskiego. Czy po odzyskaniu wolności badań naukowych mamy tę fałszywą narrację kontynuować ze szkodą dla prawdy historycznej i ujmą dla Wojska Polskiego? Wypada wyrazić szczery żal, że szeroki zastęp polskich badaczy z nieznanymi i niedającymi się usprawiedliwić powodów kontynuuje rosyjską politykę historyczną. Bitwa budziszynska jest tego najlepszym przykładem.

Książka ta dotyczy operacji zaczepno-obronnej stutysięcznego zgrupowania 2 Armii Wojska Polskiego dowodzonej przez gen. Karola Świerczewskiego w drugiej połowie kwietnia 1945 r. W polskiej literaturze wojskowej szlak bojowy zgrupowania, którego trzonem była 2 Armia Wojska Polskiego, funkcjonuje pod nazwą operacji łużyckiej. Prowadzono ją w drugiej połowie kwietnia 1945 r. siłami wojsk lewego skrzydła 1 Frontu Ukraińskiego (dalej 1 FU) marszałka Iwana Koniewa na drezdeńskim kierunku operacyjnym. Walki na Łużycach stoczone w drugiej połowie kwietnia 1945 r. funkcjonują w świadomości historycznej Polaków jako bitwa pod Budziszynem. Oprócz walk o Warszawę, Kołobrzeg i przełamanie Wału Pomorskiego była największą z bitew stoczonych przez polskie oddziały na froncie wschodnim. To, co przedstawiam w książce jest efektem badań memuarów i zachowanych dokumentów źródłowych.

Wszystkie dialogi opierają się na relacjach i przekazach uczestników walk na Łużycach. Nic w tej mierze nie zostało pozostawione fantazji i nadinterpretacji autora. Każdy akapit tekstu, cytaty, a nawet dialogi mają umocowanie w źródłach. Zamiarem autora nie było napisanie monografii 2 AWP, ani rehabilitacja gen. Świerczewskiego. Książka ma ukazać prawdę o tym, co wydarzyło się na Łużycach w drugiej połowie kwietnia 1945 r. i ujawnić manipulację, której pół wieku temu dopuścili się historycy pelerelowscy o przebiegu bitwy pod Budziszynem.

Na koniec autor kieruje słowa prawdziwej wdzięczności za cenne uwagi i udzielone mu wskazówki, za udostępnienie relacji weteranów 2 AWP, fotografii rodzinnych, map, za bezinteresowną pomoc w kwerendzie i dotarciu do źródeł archiwalnych pracownikom Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Wojskowego Biura Historycznego – Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie-Rembertowie, Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, Narodowego Archiwum Cyfrowego w Warszawie, czytelni Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteki Uniwersytetu Zielonogórskiego i czytelni Archiwum Państwowego w Zielonej Górze. Szczególne wyrazy podziękowania autor składa pierwszemu recenzentowi książki, tj. Aleksandrowi Nikołajewowi z Poznania, Krzysztofowi Handke z Leszna, Jarosławowi Strykowski z Wołomina, Andrzejowi Wesołowskiemu z Łomianek, Krzysztofowi Cichowlasowi i mjr. dypl. w st. spocz. Bogumiłowi Wielkoszewskiemu z Gorzowa Wlkp. oraz recenzentowi wydawniczemu tejże książki – dr. Bartłomiejowi Szyrowskiemu z Warszawy. Osobne wyrazy podziękowania autor składa Bogusławowi Brodeckiemu z Warszawy, który zainspirował go ponownym zbadaniem przebiegu operacji łużyckiej. Publikacji książki nie doczekał niestety Ryszard Popiel z Różanek koło Gorzowa Wlkp., który udostępnił autorowi relację swego dziadka – Romana Zabilskiego.

Walki na Łużycach toczyły się na obszarze prostokąta o wymiarach 60 × 50 km i objęły z obu stron ćwierć miliona ludzi, ok. 1 tys. czołgów i dział pancernych i ok. 3 tys. dział i moździerzy. Kontratak jednostek 4 Armii Pancernej i odwodów Grupy Armii „Środek” był dla Niemców odpowiednikiem naszej bitwy nad Bzurą, aczkolwiek wojska feldmarszałka Schörnera nie dotarły z odsieczą do walczącego Berlina. Ale co na-

prawdę wydarzyło się w kwietniu 1945 r. na dalekich przedpolach Drezna, to osądź czytelniku już sam.

Przypisy

- 1 Stosowana powszechnie terminologia Ludowe Wojsko Polskie nie była określona normatywnie. Skrót LWP miał odróżnić polskie formacje wojskowe tworzone od 1943 r. przez ZSRS od Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie podległych rządowi Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie.
- 2 Wykaz literatury i memuarystyki znajduje się w bibliografii.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zespoły:

Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego – akta gen. Karola Świerczewskiego,

sygn. 2/1582/0/-/5916

Materiały do książek o gen. Karolu Świerczewskim 1944-1946, sygn. 395/III-6

Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Akta śledztwa p-ko M. Żymierskiemu GZI WP, sygn. IPN BU 2386/14727, t. 8

Akta pomocnicze do śledztwa p-ko M. Żymierskiemu, sygn. IPN BU 2386/14730, t. 9

**Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe
(dalej WBH CAW)**

Dział III – Ludowe Wojsko Polskie

Zespoły:

Sztab Główny Wojska Polskiego

Dowództwo 2 Armii Wojska Polskiego

Dowództwo 5 Dywizji Piechoty

Dowództwo 7 Dywizji Piechoty

Dowództwo 8 Dywizji Piechoty

Dowództwo 9 Dywizji Piechoty

Dowództwo 10 Dywizji Piechoty

Dowództwo 1 Korpusu Pancernego

Dowództwo 2 Dywizji Artylerii

Kolekcja fotografii 2 Armii Wojska Polskiego (albumy nr 148 i nr 185)

Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej (dalej CAMO)

Zespoły:

Dziennik działań bojowych 1 Frontu Ukraińskiego

Dziennik działań bojowych 52 Armii

Dziennik działań bojowych 5 Armii Gwardii

Dziennik działań bojowych 73 Korpusu Strzeleckiego

Dziennik działań bojowych 7 KZmechGw
Dziennik działań bojowych 4
KPancGw

Dziennik działań bojowych 254 DS

Dziennik działań bojowych 50 DS

Dziennik działań bojowych 294 DS

Dziennik działań bojowych 14 DSgw

Dziennik działań bojowych 373 DS
Dziennik działań bojowych 111 DS
Dziennik działań bojowych 1 KKawGw
Dziennik działań bojowych 286 pułku artylerii
Dziennik działań bojowych 8 Samobieżnej Brygady Artylerii Pancerniej
Raporty Oddziału Operacyjnego 1 Frontu Ukraińskiego za kwiecień 1945 r.
Dokumentu personalne i odznaczeniowe Akte 70. Unterlagen der Operationsabteilung IIIb des Generalstabs des Heeres beim OKH: Lagekarte der Truppen der Heeresgruppe Mitte, einschließlich Truppengliederung und Bestand an Panzern bei der Heeresgruppe

Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie (dalej NAC)

Zapis rozmów przeprowadzonych w latach 1967 i 1968 r. na temat walk 2 Armii Wojska Polskiego na Łęczycach z Aleksandrem Cesarskim, Januszem Bobkowskim, Janem Gerhardem, Jerzym Łyżwa-Łyżwińskim i Michałem Kaseją, sygn. 33-T-2191 i 33-T-2044

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943-1945. Wybór dokumentów źródłowych, t. 3, red. S. Stąpor, Warszawa 1965.

Teczka specjalna J.W. Stalina: raporty NKWD z Polski 1944-1946, wybór i oprac. T. Cariewskaja i in., tłum. E. Rosowska, Warszawa 1998

NIEPUBLIKOWANE WSPOMNIENIA I RELACJE

- Relacja Stefana Bobrowskiego z walk w szeregach 1 Brygady Zmotoryzowanej, bd, zbiory rodziny Bobrowskich w Rybojadach gm. Trzciel.

- Relacja Czesława Buławskiego z 28 pp złożona w Lesznie Wlkp. 6.07.2003 r., zbiory autora.
- Relacja Wacława Basałygo z 47 pah, zbiory autora.
- Relacja Jacka Chmieluka, *Od Nysy Łużyckiej do Neustadt. Wspomnienia dowódcy 3 baterii 69 paplot 1945 rok*, wstęp i oprac. K. Handke, Leszno 2009.
- Relacja Jerzego Hrybacza z 3 Wileńskiej Brygady AK złożona 3.10.2004 r. w Gorzowie Wlkp. – zbiory własne.
- Relacja Marianny Kocan złożona w Głuchołazach 26.09.1989 r., zbiory autora.
- Relacja ppłk. w st. spocz. dr. Leona Lubeckiego z Krakowa przeprowadzona 23.03.1987 r. przez Janusza Hrybacza z Gorzowa Wlkp., kopia w zbiorach autora.
- Relacja gen. Józefa Sankowskiego pt. *Frontowymi szlakami*, WBH CAW sygn. IX.4.94.89
- Relacja Romana Zabilskiego z 23.07.1980 r., kopia w zbiorach autora.
- Zbiór relacji i wspomnień żołnierzy 2 AWP w materiałach Koła Historycznego ZBOWiD w Zielonej Górze, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze sygn. 89/554/0/71.12/. Wykorzystano relacje: Jana Barana, Antoniego Bielunia, Mieczysława Borka, Jana Dziadula, Pawła Gapskiego, Bronisława Haiwki, Grzegorza Kalińskiego, Józefa Krupy, Józefa Mikuckiego, Leona Pajdosza, Leona Pańki, Antoniego Pietraszewskiego, Bronisława Piwowarczyka, Pawła Sierotniaka i Ryszarda Świątkiewicza.

LITERATURA

- Ambrose S.E., *Eisenhower. Żołnierz i prezydent*, tłum. B. Czarska, B. Janicka, Z. Kasprzyca, Warszawa 1993.
- Anderson T., *Czołgi II wojny światowej*, Warszawa 2015.
- Anderson T., *Panzer IV*, Warszawa 2021.
- Andrianow W., *254 Czerkaskaja Diwizja*, Czeboksary 2006.

- Baberowski J., *Stalin. Terror absolutny*, tłum. U. Poprawska, Warszawa 2014.
- Babula J., *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998.
- Barszcz E., *Zaczęło się nad Nysą*, „Dookoła Świata” 1974, nr 19.
- Bączyk N., *Gliniany kolos. Korpusy zmechanizowane RKKA w czerwcu 1941 roku*, „Technika Wojskowa Historia” 2021, 3.
- Beevor A., *Berlin 1945. Upadek*, tłum. J. Kozłowski, Kraków 2003.
- Bellamy C., *Wojna absolutna. Związek Sowiecki w II wojnie światowej*, tłum. M. Antosiewicz, M. Habura, P. Laskowicz, Warszawa 2010.
- Berlingowcy. Żołnierze tragiczni*, red. D. Czapigo, Warszawa 2021.
- Berndt E., *Die Kämpfe um Weissenberg und Bautzen im April 1945*, Eggolsheim 2012.
- Bielecki A., *Forsowatę Nysę*, oprac. Z. Wadecki, „Wiadomości” 1972, nr 44.
- Bieszanow W., *1945 – rok zwycięstwa*, Warszawa 2013.
- Bieszanow W., *Twardy pancierz. Stalin – grabarz Armii Czerwonej*, tłum. W. Stefanowicz, Warszawa 2013.
- Bilski S., *7 Łużycka Dywizja Piechoty. Formowanie, szkolenie (sierpień–grudzień 1944 r.)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1968, nr 2.
- Birnstejn V.J., *SMIERSZ tajna broń Stalina. Sowiecki kontrwywiad wojskowy podczas II wojny światowej*, Kraków 2013.
- Blum I., *Sprawa 31 pułku piechoty. Tło, przebieg i charakter masowej dezercji żołnierzy 31 pułku piechoty w 1944 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1965, nr 3.
- Bobiński E., *Przeżył własną śmierć*, „Moje Miasto” 2012, 1 (206).
- Bobkowski J., *Budziszyn 5 km*, Warszawa 1967.
- Bobkowski J., *Kierunek Budziszyn*, Warszawa 1965.
- Bobkowski J., Mirowski C., *Dziewiąta przeciwpancerna. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Samodzielnej Brygady Artylerii Przeciwpancernej*, Warszawa 1972.

- Bobkowski J., *Na lewym skrzydle*, Warszawa 1967.
- Bobkowski J., *W walce z czołgami. Z dziejów 9 i 14 brygady artylerii przeciwpancernej 2 armii WP*, Warszawa 1961.
- Bobrow W., Dieskin B., *Gwardiejskij, Neszynskij, Kussbaskij...*, Kemerowo 1985.
- Bodenmüller E., *Con i Panther della Brandenburg. Febbraio-Maggio 1945*, Genova 2015.
- Bradley O.N., *Żołnierska epopeja*, Warszawa 1963.
- Breuer W.B., *Alianci. Prywatne wojny najwyższych dowódców*, tłum. K. Obłucki, Warszawa 1996.
- Buttar P., *Pole walki Prusy. Szturm na niemiecki front wschodni 1944-1945*, tłum. R. Bartoń, A. Bukowski, J. Środa, Poznań 2012.
- Chmieluk J., *Od Nysy Łużyckiej do Neustadt. Wspomnienia dowódcy 3 baterii 69 paplot 1945 rok*, wstęp i oprac. K. Handke, Leszno 2009.
- Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A., *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2002.
- Cisowski S., *2 Armia Wojska Polskiego – inne spojrzenie*, <https://dobroni.pl/arttykul/2-armia-wojska-polskiego/569648> [dostęp 8.12.2021].
- Cygański M., Leszczyński R., *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*, Opole 1997.
- Czerwiński E., *Czołgista z 3 Brygady Pancерnej*, „Kulisy” 1974, nr 19.
- Czerwiński J., Leżeński C., *Synami pułku ich nazwano*, Warszawa 1980.
- Dąbrowski B., *Dowodzenie tyłami 2 AWP w operacji berlińskiej Armii Radzieckiej (16.04-5.05.1945)*, „Przegląd Kwatermistrzowski” 1964, nr 3.
- Dąbrowski B., *Zabezpieczenie wojsk 2 Armii WP w paliwa w czasie operacji berlińskiej (16.04-5.05. 1945)*, „Przegląd Kwatermistrzowski” 1965, nr 4, s. 90-94.
- Denny I., *Upadek twierdzy Hitlera. Bitwa o Królewiec*, tłum. M. Baranowski, Warszawa 2007.

- Domański P., *Budziszyn 1945*, Warszawa 2009.
- Drabkin A., *Podwójny żołd, potrójna śmierć. Sowieccy pancerniacy w walce z Panzerwaffe*, Gdańsk 2009.
- Dzięcioł B., *W 35 rocznicę bohaterskiej śmierci oficerów służby sprawiedliwości*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1980, nr 3.
- Eisler J., *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Warszawa 1992.
- Fleischer W., *Das Kriegsende in Sachsen 1945*, Eggolsheim 2007.
- Fuller J.F.C., *Druga wojna światowa 1939–1945*, Warszawa 1958.
- Gać S., *7 Dywizja Piechoty*, Warszawa 1971.
- Garbowski H., *W zaułkach frontu pod Budziszynem*, Pruszków 2003.
- Gawryluk J., *Zabezpieczenie medyczne działań bojowych 1 KPanc WP*, „Lekarz Wojskowy” 1978, nr 5-6.
- Getty J.A., Naumow O.W., *Jeżow. Żelazna pięść Stalina*, tłum. G. Waluga, J. Złotnicki, Warszawa 2008.
- Gilbert M., *Churchill. Biografia*, t. 2, tłum. J. Kozłowski, Poznań 1997.
- Ginalski E., *22 Pułk Artylerii Lekkiej. Zarys dziejów 1944–1947*, Warszawa 1974.
- Ginalski E., *40 Pułk Artylerii Lekkiej. Zarys dziejów 1944–1947*, Warszawa 1968.
- Ginalski E., *Byliśmy za Łabą. Z dziejów 28 pułku piechoty*, Warszawa 1964.
- Ginalski E., *Od Żytomierza do Litoměřic. Z dziejów 15 pułku piechoty 1944–1947*, Warszawa 1972.
- Ginalski E., Wysokiński E., *Dziewiąta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)*, Warszawa 1984.
- Gonczański J., *Działania 7 DP w pierwszym etapie operacji łuzyckiej 2 Armii WP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 4.
- Grzelak C., *Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1945*, „Wojsko i Wychowanie” 1991, z. 2-3.
- Grzelak C., Stańczyk H., Zwoliński S., *Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*, Warszawa 1993.

- Handke K., *Zarys historii wojennej 3 Dywizji Artylerii Przeciwlotniczej 1944-1945*, Leszno 2009.
- Handke K., *Zarys historii wojennej 69 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej 1944-1945*, Leszno 2009.
- Harris A., *Ofensywa bombowa*, tłum. A. Sudak, Warszawa 2000.
- Isajew A.W., *Bierlin 45-go. Szażenia w łogowie zwierja*, Moskwa 2007.
- Jakowlew A.S., *Ciel żizni. Zapiski awiakonstruktora*, Moskwa 1974.
- Jaroniec P., *Obraz żołnierzy Armii Czerwonej we wspomnieniach kombatanów „ludowego” Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943-1945 publikowanych w polskiej prasie codziennej w latach 70. XX wieku. Przyczynek do zagadnienia*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2016, t. 5.
- Jasieniecki A., *2 Brygada Pancerna w walkach pod Budziszynem (Bautzen)*, „Przegląd Wojsk Pancernych” 1946, z. 10.
- Jędrzejko M., *Generał Aleksander Waszkiewicz*, „Rocznik Białostocki” 1976, nr 13.
- Jones M., *Wojna totalna. Armia Czerwona od klęski do zwycięstwa*, tłum. W. Tyszka, Kraków 2013.
- Juchniewicz M., *36 Łużycki*, Warszawa 1975.
- Juchniewicz M., *Poczta polowa 52160. Z dziejów 35 pp*, Warszawa 1963.
- Juchniewicz M., *Śladami walk. Z dziejów 37 pułku piechoty*, Warszawa 1964.
- Jurgielewicz W., *Rozbudowa Ludowego Wojska Polskiego w II połowie 1944 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1963, nr 3-4.
- Kaczmarek K., *Czwarta Pancerna. Z dziejów 4 Brygady Pancerniej*, Warszawa 1970.
- Kaczmarek K., *Druga Armia Wojska Polskiego*, Warszawa 1978.
- Kaczmarek K., *Operacja Łużycka 2 Armii WP, cz. 1*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1964, nr 1.
- Kaczmarek K., *Polacy na polach Łużyc*, Warszawa 1980.
- Kaczmarek K., *Problemy organizacji dowodzenia, współdziałania i łączności w działaniach 2 armii WP*, „Myśl Wojskowa” 1965, nr 10.

- Kaczmarek K., *Udział 98 Pułku Artylerii Rakietowej Armii Czerwonej w operacji 2 Armii Wojska Polskiego*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1967, nr 4.
- Kaczmarek K., *W bojach przez Łużyce. Na drezdeńskim kierunku operacyjnym*, Warszawa 1965.
- Kaltenegger R., *Feldmarszałek Schörner – dowódca ostatniej szansy*, Warszawa 2002.
- Kałuża M., *4 Łużycki Pułk Łączności*, „Żołnierz Wolności” 1985, nr 75.
- Kania L., *Sądy wojenne w Ludowym Wojsku Polskim (1943–1945)*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, z. 1, t. 14.
- Kania L., *Służba sprawiedliwości w Wojsku Polskim 1795–1945. Organizacja – prawo – ludzie*, Siedlce 2015.
- Kania L., *Wilno 1944*, Warszawa 2013.
- Kania L., *Zadanie bojowe 2 Armii Wojska Polskiego w operacji łużyckiej w świetle źródeł rosyjskich i dotychczasowych ustaleń badaczy. Historia do poprawki*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2021, nr 1.
- Karalus M., Krzyżaniak M., *Poznań 1945*, Czerwonak 2010.
- Kaseja M., *Ostatnie uderzenie*, Warszawa 1969.
- Kaseja M., *Razem ze Świerczewskim*, Warszawa 1968.
- Katroń W., *Udział 16 Dnowskiej Brygady Pancerniej w operacji łużyckiej 2 Armii WP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1960, nr 3.
- Kaźmierska K., Pałka J., *Żołnierze ludowego Wojska Polskiego. Historie mówione*, Łódź 2018.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990.
- Kisielewski M., *Raport o zabijaniu*, „Zeszyty Historyczne” 1993, nr 106.
- Klibański M., *Działania bojowe 2 Dywizji Artylerii w operacji łużyckiej 2 Armii WP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961, nr 1.
- Klotz A., *Zapiski konspiratora*, oprac. G. Mazur, Kraków 2001.
- Kołąkowski P., *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002.

- Kołakowski P., *Pretorianie Stalina*, Warszawa 2010.
- Koniew I., *Notatki dowódcy frontu 1943-1945*, tłum. P. Marcinişzyn, C. Waluk, Warszawa 1980.
- Korczyński P., *Piętnaście sekund. Żołnierze polscy na froncie wschodnim*, Warszawa 2023.
- Korzyński S., *Z pamiętnika czołgisty, cz. 2 i 3*, „Chłopska Droga, 1971, nr 9 i 10; cz. 4, „Chłopska Droga”, 1971, nr 11.
- Kościeszka-Wolski L., *Artyleria przeciwpancerna 2 armii w walce z Niemcami*, „Przegląd Artyleryjski” 1948, nr 3.
- Kotus K., *Działania 10 Sudeckiej Dywizji Piechoty w operacji łuzycyckiej 2 Armii WP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1960, nr 4.
- Kowaliński J., *Trzydzieści lat temu w Cölln*, „Kultura i Ty” 1975, nr 5.
- Kowalski T., *Z Drugiej Armii WP do sowieckich łagrów. Wspomnienia 1944-1947*, Lublin 1992.
- Królikowski J., *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943-1990*, t. 3: *M-S*, Toruń 2010.
- Krzyżanowski B., *Kąkolewnica – Podlaski Katyń*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1991, z. 95.
- Kunicki F., *Riebiata poszli!*, „Za Wolność i Lud” 1974, nr 15.
- Kurowski F., *Brandenburczycy i Abwehra. Niemieckie oddziały specjalne 1939-1945*, Warszawa 2003.
- Kurowski F., *Jednostka specjalna Brandenburg*, Poznań 2010.
- Kusiak F., *Generał Karol Świerczewski Walter – życie i po życiu 1897-1947-2017*, Wrocław 2017.
- Le Tissier T., *Żukow na linii Odry. Rozstrzygająca bitwa na przedpolach Berlina*, tłum. T. Szlagor, Wrocław 2011.
- Lempkowski J., *Ostatnie dni*, Warszawa 1971.
- Lopez J., Wiewiorka O., *Mity II wojny światowej*, tłum. F. Rogalski, Poznań 2017.
- Lubecki L., *Na południe od Berlina. Z walk 26 pp*, Warszawa 1960.

- Łańcucki E., *Od Nysy Łużyckiej po Drezno i Pragę. 1 Korpus Pancerny w operacjach budziszyńskiej i praskiej, kwiecień-maj 1945 r.*, „Nowy Głos Kawalerii Pancernej” 2000, nr 36.
- Łaniewski S., *Udział 7 Dywizji Piechoty w bitwie budziszyńskiej 2 Armii Wojska Polskiego 20.04–4.05.1945 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961, nr 3.
- Łopuchowski L., *Wiaziemskaja Katastrofa 1941. Straszna tragedia Wielkiej Otczestwiennoj Wojny*, Moskwa 2019.
- Łozowicki L., *W natarciu na Bremenbain*, „Za Wolność i Lud” 1974, nr 16.
- Łyzwa J., *Od Wisłoka do Czarnej Elstry. Wspomnienia oficera 27 pp*, Warszawa 1960.
- May H., Pesch F., Roth M., Steffen J., *Die 72. Infanterie-Division 1939–1945*, Eggolsheim bd.
- McKay S., *Drezno 1945. Ogień i mrok*, tłum. J. Dzierzgowski, Kraków 2022.
- Merridale C., *Wojna Iwana. Życie i śmierć w Armii Czerwonej 1939–1945*, tłum. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Kraków 2020.
- Miedwiediew R., *Ludzie Stalina*, Warszawa 1989.
- Mity bitwy pod Lenino*, wywiad z Kamilem Ańdulą przeprowadził Piotr Zychowicz, „Historia Do Rzeczy” 2021, nr 6 (100).
- Motyka J., *Ostatnie dni wielkiej wojny*, „Czata” 1984, nr 10.
- Nalepa E.J., *Oddani partii Lenina i Stalina. Czerwonoarmiści w Wojsku Polskim 1943–1968*, Piotrków Trybunalski 2017.
- Nalepa E.J., *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995.
- Paluch Z., *Organizacja obrony przeciwlotniczej 2 Armii WP w operacji tużyckiej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1964, nr 1.
- Pałka J., *Działalność Michała Żymińskiego w czasie okupacji niemieckiej w świetle akt Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, „Kwartalnik Historyczny” 2014, z. 2.

- Pałka J., Poksiński J., *Michał Żymierski 1890–1989*, Warszawa 2015.
- Patelski M., *Karol Świerczewski „Walter” – komunista i generał*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego” 1996, z. 36.
- Pawłowski E., *Wojska łączności Ludowego Wojska Polskiego w walce na Łużycach*, „Przegląd Telekomunikacyjny” 1985, nr 3.
- Piecuch H., *Spotkania z Fejginem. Zza kulis bezpieki*, Warszawa 1990.
- Pietrow N., *Psy Stalina*, Warszawa 2012.
- Pietrow S., *Działania służby zaopatrzenia technicznego 1. Korpusu Pancernego WP przy operacji przełamującej pod Bautzen*, „Przegląd Wojsk Pancernych” 1946, z. 4-5.
- Pleskaczyński A., *Armia Czerwona w walkach o Poznań w styczniu i lutym 1945 r. Analiza strat bezpowrotnych*, Poznań 2016.
- Płoński K., *W szeregach służby zdrowia 2 AWP. Ze wspomnień lekarza 2 Armii WP*, Warszawa 1969.
- Podgórski C., *Bitwa pod Budziszynem*, „Żołnierz Polski” 1970, nr 95.
- Poksiński J., *Obóz w Skrobowie w dokumentach (1946–1945). Dokumenty i Materiały. Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956, nr 2*, Warszawa 1994.
- Poksiński J., *Sprawa karna Michała Żymierskiego, cz. 1: Aresztowanie i śledztwo*, „Palestra” 2000, nr 4.
- Poksiński J., *Żołnierze Armii Krajowej w ludowym Wojsku Polskim*, [w:] *Armia Krajowa – dramatyczny epilog*, red. K. Komorowski, Warszawa 1994.
- Polacy i Litwini, oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922–1941. Słownik biograficzny*, red. J. Wojtkowiak, Warszawa 2015.
- Potyrała B., Szczegóła H., *Czerwoni marszałkowie. Elita Armii Radzieckiej 1935–1991*, Zielona Góra 1997.
- Primke R., Szczerepa M., *Kierunek Festung Breslau. Działania 6 Armii na kierunku wrocławskim od 8 lutego do 15 lutego 1945 r.*, Jelenia Góra 2017.
- Raj S., *Organizacja i praca służby zdrowia 2 Armii WP w latach 1944–1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1971, nr 2.

- Raźnikiewicz Z., *Wojska pancerne i zmotoryzowane 2 Armii WP w operacji łużyckiej i praskiej 16.04.-11.05.1945*, cz. 1, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1974, nr 4.
- Reese R., *Oficerowie radzieccy 1918-1991*, Warszawa 2010.
- Roberts G., *General Stalina. Życie Gieorgija Żukowa*, tłum. J. Ochab, Kraków 2014.
- Rudel H.-U., *Pilot sztukasa. Mój dziennik bojowy*, tłum. E. Skowrońska, A. Gancarz, Poznań 2012.
- Ryan C., *Ostatnia bitwa*, tłum. T. Wójcik, Poznań 2008.
- Rzepski S., *8 Dywizja Piechoty. Z dziejów 8 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty im. Bartosza Głowackiego*, Warszawa 1970.
- Rzepski S., *Szlakiem 32 pułku piechoty. Z dziejów 32 Budziszynskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1968.
- Sankowski J., *Działania 2 Armii Polskiej na rzeką Nysą*, „Bellona” 1946, z. 3-4.
- Scherkus O., *Ruch oporu? Terrorysty? Odpowiedź na recenzję*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, z. 4.
- Seaton A., *Wojna totalna 1941-1945. Wehrmacht przeciw Armii Czerwonej*, tłum. P. Mikietyński, Kraków 2010.
- Sewastianowicz I., Kulikowski S., *Nie tylko Katyń*, Białystok 1999.
- Showalter D.E., *Pancerz i krew. Bitwa pod Kurskiem*, tłum. M. Komorowska, Wołowiec 2015.
- Slezkine Y., *Dom władzy. Opowieść o rosyjskiej rewolucji*, t. 3, tłum. G. Chodkowski-Gyurics, G. Kulesza, K. Michałowicz, M. Różycki, D. Skotarczak, Warszawa 2019.
- Sokołow B., *Prawdy i mity Wielkiej Wojny Ojczyźnianej 1941-1945*, Kraków 2013.
- Sokołow B., *Straszliwe zwycięstwo. Prawda i mity o sowieckiej wygranej w drugiej wojnie światowej*, tłum. A. Czendlik, Kraków 2021.
- Sołonin M., *22 czerwca 1941, czyli jak zaczęła się Wielka Wojna Ojczyźniana*, tłum. T. Lisiecki, Poznań 2007.

- Sołomin M., *Jak Związek Radziecki wygrał wojnę*, tłum. A. Pawłowska, Poznań 2021.
- Sołomin M., *Nic dobrego na wojnie*, tłum. A. Pawłowska, Poznań 2011.
- Sołta J., *Zarys dziejów Serbołużyczan*, Wrocław 1984.
- Spaeter H., *Die Geschichte des Panzerkorps „Großdeutschland”*, cz. 3, Duisburg 1958.
- Stańczyk H., Zwoliński S., *Wojsko Berlinga i Żymierskiego 1943–1945*, Warszawa 2015.
- Szaroń W., *O sekundę za późno*, „Żołnierz Wolności” 1973, nr 42 (6586).
- Szlagor T., *P-51D/K Mustangi nad III Rzeszą*, Lublin 2008.
- Sztemienko S., *Sztab Generalny w czasie wojny*, Warszawa 1969.
- Śliwko P., *Ostatnia ofensywa*, „Słowo Polskie” 1983, nr 104.
- Tkaczew W., *Organa Informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007.
- Wadecka S.L., *Budziszyn – kwiecień 1945*, Warszawa 1970.
- Wadecki Z., *Od Łukowa do Rietschen*, „Wrocławski Tygodnik Katolików” 1976, nr 9.
- Wesołowski A., *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003.
- Wieczorkiewicz P., *Sprawa Tuchaczewskiego*, Poznań 2019.
- Wilczyński A., *Lubań 1945. Ostatnie zwycięstwo III Rzeszy*, Warszawa 2006.
- Wojciechowski I., *Dzieje strzeleckiej broni przeciwpancernej Armii Radzieckiej i Ludowego WP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1980, nr 3.
- Wołoszyn W., *Pod Budziszynem i Dreznem. Z dziejów 30 pułku piechoty*, Warszawa 1963.
- Wójcicki J., *Nauczyciel z NRD opisuje walki 2 Armii WP i zbrodnie hitlerowskich wojsk*, „Nike” 1984, nr 3.

Wróblewski J., *W trzydziestym Sudeckim. Fragment wspomnień*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1980, nr 3.

Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945, red. J. Humeński, Warszawa 1974.

Wydra W., *Niezapomniana wiosna 1945 roku*, „Za Wolność i Lud” 1980, nr 17.

Zasieczny A., *Broń Wojska Polskiego 1939–1945: Wojska Lądowe*, Warszawa 2006.

Zawadzki S., *Ostona dymna forsowania Nysy Łużyckiej (16.04.1945 r.)*, „Przegląd Wojsk Lądowych” 1968, nr 10.

Zub B., *17 pułkiem przez Nysę*, „Granica” 1978, nr 16.

Zwoliński S., *Skazania na śmierć przez sądy WP w latach 1944–1945. Wyroki, których być nie powinno*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1992, nr 1.

CZASOPISMA

„Chłopska Droga”

„Czata”

„Dookoła Świata”

„Gazeta Lubuska”

„Gazeta Robotnicza”

„Głos Kawalerii Pancernej”

„Głos Wielkopolski”

„Granica”

„Kulisy”

„Kultura i Ty”

„Kwartalnik Historyczny”

„Lekarz Wojskowy”

„Myśl Wojskowa”

„Nike”
„Panorama”
„Polska Zbrojna”
„Przegląd Artyleryjski”
„Przegląd Historyczno-Wojskowy”
„Przegląd Kwatermistrzowski”
„Przegląd Telekomunikacyjny”
„Przegląd Wojsk Lądowych”
„Skrzydłata Polska”
„Słowo Polskie”
„Słowo Powszechne”
„Technika Wojskowa Historia”
„Widomości. Tygodnik Społeczno-Polityczny”
„Wojska Lądowe”
„Wojskowy Przegląd Historyczny”
„Wojskowy Przegląd Prawniczy”
„Wrocławski Tygodnik Katolików”
„Za Wolność i Lud”
„Zielony Sztandar”
„Żołnierz Polski”
„Żołnierz Wolności”

STRONY INTERNETOWE

<http://goskatalog.ru/portal/#/collections?id=5987746> [dostęp 1.12-28.12.2021].

<http://pamyat-naroda.ru> [dostęp 1.11.2021-6.05.2023].

<http://www.georgeplunkett.co.uk/Website/raids.htm> [dostęp 3.11.2021-3.04.2023].

<https://de.rbth.com/geschichte/84796-als-wehrmacht-letztmalig-rote-armee-besiegte> [dostęp 12.12.2021].

<https://dobroni.pl/artykul/2-armia-wojska-polskiego/569648> [dostęp 8.12.2021].

<https://dzieje.pl/aktualnosci/historyk-bitwa-2-armii-wp-pod-budzi-szynem-byla-katastrofa> [dostęp 11.11.2021].

<https://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/6317-akte-70-unterlagen-der-operationsabteilung-iii-des-generalstabs-des-heeres-beim-okh-lagekarte-der-truppen-der-heeresgruppe-mitte-einschliesslich-truppengliederung-und-bestand-an-panzern-bei-der-heeresgruppe-stand-24-4-1945-m-1-300-000#page/4/mode/inspect/zoom/4> [dostęp 4.03-12.03.2022].

<https://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/6317-akte-70-unterlagen-der-operationsabteilung-iii-des-generalstabs-des-heeres-beim-okh-lagekarte-der-truppen-der-heeresgruppe-mitte-einschliesslich-truppengliederung-und-bestand-an-panzern-bei-der-heeresgruppe-stand-24-4-1945-m-1-300-000#page/4/mode/inspect/zoom/9> [dostęp 4.03-12.03.2022].

FOTOGRAFIE

Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze

Domena publiczna

Fot. gen. Michaiła Putiejki – B.D. Dołgotowicz, J. W. Sołonowicz, *Na wierszynie sławy (Oczebitnoje – niewieratnoje, liudzi, sobytja, fakty)*, Mińsk 2019, s. 17

Fot. płk. Koczina, <http://tankfront.ru/ussr/photo/sabr008.html#>

<http://www.georgeplunkett.co.uk/Website/raids.htm-zbiory> Georga Plunketta, Bundesarchiv

Zbiory prywatne Ryszarda Popiela w Różankach k. Gorzowa Wlkp.

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	7
Przedmowa.....	9
Wykaz skrótów	13
Wstęp	17
Rozdział I. W „Polsce lubelskiej”	23
Rozdział II. Potyczki między sojusznikami	89
Rozdział III. Na front!.....	113
Rozdział IV. Przeciwnicy	155
Rozdział V. Forsowanie Nysy Łużyckiej	199
Rozdział VI. Przełamanie (17-18 kwietnia 1945 r.).....	259
Rozdział VII. Łużyce w ogniu.....	317
Rozdział VIII. O krok od kłęski	361
Rozdział IX. Przesilenie.....	427
Rozdział X. Historia do poprawki	497

Zakończenie	531
Bibliografia	537
Spis rycin	555
Spis treści.....	563
Indeks nazwisk	565